

Права етноконфесійних меншин у міжнародному праві та законодавстві України

На межі тисячоліть у результаті всесвітніх економічних, екологічних, демографічних, політичних, соціальних і культурних змін остаточно завершується доба моноетнічності, монорелігійності, моносвітоглядності суспільства. Більшість народів і країн перетворилися або перетворюються на полікультурні, полірелігійні суспільства, у яких поруч із домінуючими етнічними, релігійними, мовними та іншими спільнотами існують так звані меншини. Наявність останніх породжує складні ситуації та конфлікти в соціумі, який мав би бути зацікавленим у їх розв'язанні, оскільки тільки так можна гарантувати його стабільність і довговічність. Крім того, такого роду суперечки та непорозуміння представляють пряму загрозу національній безпеці окремих держав (про це йдеться зокрема і в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України 1997 р., де "загострення міжетнічних та міжконфесійних відносин" віднесено до основних можливих загроз національній безпеці України в політичній сфері) та міжнародній безпеці в цілому, оскільки вони мають тенденцію до набуття глобальних масштабів. Тому проблеми буття меншин в сучасному світі, їх співіснування з етнічною та релігійною більшістю стають глобальними і актуальними для всіх держав і народів [1].

На відміну від етнічних і релігійних етноконфесійних меншини формуються там, де відбувається унікальне зіткнення цих соціоформуючих факторів. Вони є своєрідними етноконфесійними спільнотами, які в умовах даного конкретного соціуму виступають в якості меншості. Їх поява в тих чи інших регіонах історично обумовлена міграційними процесами періоду первісного нагромадження капіталу, а також численними перерозподілами кордонів, що їх зазнала сучасна Європа.

Етноконфесійна спільнота в цілому характеризується як особливий тип соціальної спільноти людей з релігійно оформленим життєвим укладом, етнічна самосвідомість яких виступає як релігійна [1]. В конкретних соціально-історичних умовах вона перебирає на себе функції етнічного детермінатора. Їй притаманна подвійна основа у вигляді конфесійних та світських організацій, які мають особливі зв'язки між собою, але одночасно їм притаманні загальнопоширені моделі взаємозв'язку секулярного та церковного.

Сучасні етноконфесійні меншини, особливо на території України, багато в чому втратили ознаки типових етноконфесійних спільнот. Однією з найбільш визначальних серед цих ознак є тісний зв'язок господарського життя з певними віросповідними настановами. Сьогодні ми можемо говорити про збереження такого зв'язку лише на побутовому рівні, хоча і досі спостерігається потужна тенденція до етнічної самоідентифікації за конфесійною

ознакою, коли приналежність до певного стносу неминуче передбачає сповідування відкювідної релігії (наприклад, угорель – вірний реформатській церкві; поляк – католик; єврей – іудей; кримський татарин – мусульманин тощо).

Незнаваючи на досить розгалужену систему міжнародного захисту прав етнічних та релігійних меншин, проблемі етноконфесійних меншин достатньо уваги не приділяється. Це пов'язано з тим фактом, що з формально-юридичної точки зору вони можуть з рівним успіхом розглядатися і як меншини етнічні, і як меншини релігійні, посиджуючи в собі ознаки обох. Хоча, представляючи собою автономне з точки зору етосоціальних та етнополітичних зв'язків утворення, що існує в рамках держави, де вони не є більшістю, такі спільноти мають істотний негативний потенціал. Адже вони досить легко піддаються впливу уніоністських угруповань, що походять з країн, де ці спільноти представляють більшість, і саме в їх середовищі найбільш ймовірним є зародження сепаратистських настроїв й утворення політичних течій, що виступають за воз'єднання з "історичною батьківщиною". Такі дії виступають загрозою територіальній цілісності держави та її політичній системі, що і є безпосередньою загрозою національній безпеці країни. Узагалено вони загрожують і підтриманню міжнародної безпеки в цілому як одній з цілей ООН, йдучи всупереч принципу невтручання у справи, що входять до внутрішньої компетенції держави.

Варто зосередитися на наявних міжнародних гарантіях прав етнічних та релігійних меншин, маючи на увазі, що обидві ці категорії в рішій мірі стосуються і прав етноконфесійних меншин. Одним із традиційних аспектів будьякого міжнародного режиму захисту меншин, в тому числі і етноконфесійних, є закріплення принципу недискримінації, який і увійшов разом з іншими принципами до Статуту ООН. Але там немає спеціальної статті, яка б стосувалася питання про захист будьяких меншин. Разом з тим, у ньому в ряді положень проголошено принцип загальної поваги прав людини та основних свобод, рівність та недискримінація (преамбула, ст.ст. 1, 13, 55, 56, 62) [14, с. 7-9; 12, с. 21, 22].

Як і Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р. не містила прямого носилання на права осіб, що відносяться до етнічних, мовних та релігійних меншин. Але в ній проголошувався вже згаданий вище принцип недискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого положення (ст. 2) [2, с. 40]. Крім того, у ст. 18 ця декларація гарантувала право кожного на свободу думки, совісті та релігії [2, с. 41-42]. Ці положення Загальної декларації прав людини імпліцитно гарантують і права етноконфесійних меншин, забезпечуючи їм рівність з іншими групами населення, з одного боку (етнічний аспект), та надаючи їм право свободи совісті та віросповідання з іншого (конфесійний аспект). І, звичайно, провідне місце стосовно гарантування прав етноконфесійних меншин серед універсальних міжнародно-правових актів займає Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. Окрім загальної гарантії кожному права

на свободу думки, совісті та релігії (ст. 18) [12, с. 59], він містить гарантії прав етнічних, релігійних і мовних меншин (ст. 27) [12, с. 61]. Саме в цьому документі відбито найповніші гарантії прав етноконфесійних меншин на універсальному рівні.

Більш детальної розробки інститут захисту меншин, зокрема етноконфесійних, набув на європейському рівні – у Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Європейській рамковій конвенції про захист національних меншин 1995 р., документах ОБСЄ (НБСЄ). Так, в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод міститься стаття, що закріплює принцип недискримінації, в якій чітко говориться про “приналежність до групи національної меншини”, а отже в рівній мірі вона відноситься і до етноконфесійних меншин, які певним чином можна розглядати як національні меншини особливого роду. У відповідності до положень ст. 14 цієї конвенції користування правами і свободами, викладеними в конвенції, забезпечується без дискримінації за ознакою приналежності до національних меншин [9, с. 542]. До числа таких прав та свобод відноситься, зокрема, і право на свободу думки, совісті та релігії (ст. 9) [9, с. 542]. Таким чином, ми бачимо, що Європейська конвенція в сфері гарантування прав етноконфесійних меншин пішла традиційним шляхом: з одного боку, такою гарантією виступає закріплення принципу недискримінації, а з іншого – проголошення права на свободу думки, совісті та релігії.

Більш розгорнута система гарантій міститься в Європейській рамковій конвенції про захист національних меншин. Серед них сприяння збереженню основних елементів самобутності цих меншин, до яких віднесено зокрема релігію і традиції (ст. 5), заохочення духу терпимості та діалогу між культурами, вживання ефективних заходів щодо сприяння взаємній повазі, взаєморозумінню та співробітництву між всіма особами незалежно від їх етнічної чи релігійної приналежності (ст. 6), повага права кожної особи на свободу думки, совісті та релігії (ст. 7), визнання права за будь-якою особою, що належить до національної меншини, відкрито сповідувати свою релігію або висловлювати свої переконання, а також право створювати релігійні установи, організації та асоціації (ст. 8), проведення заходів у галузі освіти та ведення наукових досліджень з метою поліпшення знання культури, мови та релігії цих груп населення (ст. 12) [4]. Отже, можна сказати, що ця конвенція передбачає повний обсяг гарантій прав, необхідних для нормальної життєдіяльності етноконфесійних меншин, заторкуючи як чисто світські питання їх існування, так і віросповідну практику.

Гарантії прав етноконфесійних меншин надавались і в рамках Наради (а згодом організації) з питань безпеки і співробітництва в Європі, зокрема у Заключному Хельсінкському акті 1975 р. [5] та Паризькій хартії для нової Європи 1990 р. [13]. Але положення цих документів мають переважно декларативний характер і не містять нічого принципово нового у сфері надання міжнародно-правових гарантій прав етноконфесійних меншин.

Звернемо увагу, що забезпечення прав етноконфесійних меншин не є якоюсь суто абстрактною, відірваною від реального життя проблемою. З нею тім чи іншим чином стикаються всі держави, на території яких проживають етноконфесійні меншини, а це і курди-іезиди в Ірані та Іраку, і копти в Єгипті, і маришійти в Лівані, і вальденси в Італії, і ямори на Філіппінах, і сикхи у Пенджабі (Індія). Не відрізняється в цьому плані й Україна.

Останнім часом спостерігається стійка тенденція щодо збільшення в Україні чисельності етноконфесійних громад, прискорення темпів їх приросту, що носить об'єктивний характер, і є виявом процесу самоідентифікації національних меншин, самоусвідомлення етносу як самоцінності.

В Україні діють релігійні організації з чітко вираженого етноконфесійного ознакою (реформати, лютерани, іудеї, мусульмани, караїми, кримчаки тощо). Деякі релігійні громади римсько-католицької церкви також носять національний, хоча і значною мірою знівельований характер. У багатьох випадках диференціація за національною ознакою (росіяни, болгары, греки, молдавани, румуни тощо) відбувається в межах православних громад, а національно-духовні потреби віруючих задовольняються в формі богослужінь національною мовою, дотримання релігійних традицій і звичаїв, що притаманні цим етноконфесійним спільнотам. Загалом же слід відзначити, що репрезентація духовних, культурних і специфічно-релігійних потреб національних меншин характерна для всіх традиційних віросповідань, а також деяких новітніх релігійних рухів, що діють в Україні.

Україна приєдналася до всіх випезгаданих міжнародно-правових документів, що містять гарантії прав етноконфесійних меншин. І цей факт знайшов своє відображення, як у національному законодавстві держави, так і у численних практичних заходах, що здійснюються з метою реалізації його положень.

Сьогодні діяльність етноконфесійних меншин в Україні регулюється Конституцією України (ст. 11, 35) [10, с. 5, 10], Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації" 1991 р. [7], Законом України "Про національні меншини в Україні" 1992 р. [6], Декларацією прав національностей України 1993 р. [3] та іншими нормативно-правовими актами галузевого спрямування.

В цілому слід зазначити, що державою створено сприятливі умови щодо забезпечення особам, що належать до етноконфесійних меншин, можливості підтримувати та розвивати свою культуру, а також зберігати основні елементи їх самобутності, а саме: релігію, мову, традиції та культурну спадщину. Це повністю відповідає зобов'язанням України за ст. 5 Європейської рамкової конвенції про захист національних меншин.

Так, в ст. 11 Конституції України містяться гарантії розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кінних народів та національних меншин, які мешкають на території держави [10, с. 5]. В ст. 35 міститься гарантія права на свободу світогляду та віросповідання [10, с. 10]. Такі конституційні гарантії сприяють розвитку релігійно-інституційної інфраструктури етноконфесійних меншин, збагачують їх релігійно-духовного буття, а самі ці

меншини довели своєю здатністю нести до віруючих і невіруючих позитивні культурні і моральні цінності.

Кількість релігійних громад етноконфесійних меншин невичинно зростає. Це свідчить про забезпечення поваги права кожної особи, що належить до цієї меншини, на свободу совісті і релігії, яке ґрунтується на конституційних гарантіях розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності корінних народів та національних меншин України, свободи світогляду та віросповідання.

Слід звернути увагу на той факт, що в законодавстві України відсутній поділ релігій на історичні і нові, на домінуючі та недомінуючі, на більшість і меншість за релігійною ознакою. Щодо громад релігійних меншин, релігій національних меншин не використовується якийсь специфічний термін. Всі релігійні об'єднання будь-якої конфесійної орієнтації покриваються поняттям "релігійні організації", що є абсолютно справедливою і демократичною нормою, яка відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням України, зокрема ст. 7, 8 Європейської рамкової конвенції про захист національних меншин.

За чинним сьогодні законом правовий статус віросповідної (конфесійної) меншини ідентичний правовому статусу будь-якої релігійної організації більш чисельних віросповідань і базується на двох визначальних принципах: відокремлення церкви від держави і рівність всіх релігій перед законом. Жодній із існуючих в Україні релігій не мають надаватись які-небудь переваги, не визначаються пріоритетні релігії. Проголошено, що всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ст. 5 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації").

Політичне керівництво країни докладє зусиль щодо реалізації конституційного принципу рівності всіх релігій і релігійних організацій перед законом. Державними структурами ведеться робота серед духовенства та віруючих з метою усунення в релігійних колах і у певній частині віруючих комплексу віроцетерпимості, переваги над іновірцями, бажання використовувати державні структури в їх природному прагненні оволодіти сферами впливу серед населення країни.

Одночасно нагальною необхідністю залишається морально-політична реабілітація церкви як суспільного інституту, який постраждав від тоталітарного режиму. Можливо, найбільше поневіряні, в цей період зазнали саме релігійні організації етноконфесійних громад. Тому, Президент України Л.Д. Кучма безастережно засудив у своїй заяві від 11 червня 1999 р. політику насильства стосовно релігії, церкви і віруючих [8].

Відзначимо також, що з проголошенням незалежності України релігійні організації національних меншин опинилися в сприятливих умовах, що позитивно впливало на розвиток їх міжнародних зв'язків з одновірцями за кордоном. Це відповідає не тільки нормам національного законодавства України, в тому числі Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" (ст. 24), але й положенням Конвенції про захист прав людини і основних свобод

1950 р. (ст. 9) й Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. (ст. 18, 27).

Проте, нерідко іноземні місіонери та проповідники, які прибувають в Україну на запрошення деяких релігійних організацій етноконфесійних меншин, переносять на український ґрунт ті проблеми, які мають місце у відносинах між релігійними інститутами їхніх країн, що загострює взаємини між релігійними громадами нашої держави одного віросповідного напрямку, але різної юрисдикційної належності (як це відбувається в середовищі мусульман, іудеїв тощо).

Отже, ми бачимо, що в цьому в українському законодавстві відтворені основні гарантії прав етноконфесійних меншин, що існують у міжнародному праві на універсальному та на європейському регіональному рівні. Так, їм гарантується недискримінація за ознакою етнічної приналежності та релігії, свобода думки, совісті та релігії, право вільно утворювати власні релігійні організації та інституції, які функціонують на засадах відокремлення церкви від держави і рівності всіх релігій перед законом, право зберігати ознаки власної самобутності, у тому числі обрядовість, релігію тощо.

Однотчасно відзначимо, що більшість проблем, які виникають в Україні стосовно етноконфесійних меншин, знаходяться не в галузі права і навіть не в сфері практичної його реалізації, хоч остання потребує особливої уваги і значного поліпшення, а в сфері забезпечення безпеки релігійного середовища України.

До об'єктивно небезпечних факторів для функціонування релігійного середовища України слід віднести сам факт існування на території України окремих релігійних організацій із автономним організаційно-канонічним статусом (Закарпатська реформатська церква, Мукачівська єпархія Греко-католицької церкви, Апостольська адміністрація Римської католицької церкви у Закарпатті). Будучи виявом структуризації національних меншин за конфесійною ознакою, вони сприяють встановленню тісніших зв'язків представників цих меншин із відповідними церквами за кордоном, які надають своїм одновітцям в Україні ідейно-консультативну допомогу.

З іншого боку, такі автономні релігійні утворення користуються значним авторитетом у представників національних меншин і здійснюють значний вплив на національно-культурні товариства цих меншин, підбурюють їх до постійного порушення національного питання.

Слід відзначити, що так звані "церкви національних меншин" слугують не тільки для задоволення духовних потреб цих етнічних груп, а й спричиняють постійний вплив на формування світогляду й ідеологічної орієнтації етноконфесійних меншин. Тому, об'єктивно, що сам факт існування етноконфесійних спільнот виступає потенційною небезпечкою для подальшого функціонування і розвитку релігійного середовища України. Але, враховуючи неминучість цього явища громадського і релігійно-церковного життя, основні зусилля повинні бути зосереджені на подоланні та усуненні суб'єктивних факторів, що загрожують або, принаймні, унебезпечують нормальне функціо-

нування релігійного середовища України. Особливе значення саме цих чинників пояснюється можливістю вплинути на їх подальший розвиток і перетворення на реальну загрозу в суспільному житті України, невід'ємною частиною якою є і релігійна сфера.

І нарешті, наголосимо ще раз, що висвітлені вище процеси і проблеми не є висновковими і притаманними лише Україні. Її було обрано лише прикладом для висвітлення процесів, що відбуваються в етноконфесійному середовищі будь-якої країни, адже вони породжуються спільними, які є універсальними за своїми як суто історичними, так і поведінковими ознаками. Тому і небезпека, чинником якої вони виступають, носить не тільки універсальний (тобто притаманний в тій чи іншій мірі всім державам), але і глобальний (тобто притаманний всій світовій спільноті в цілому) характер. І, звичайно, незважаючи на розмаїття зовнішніх виявів цієї небезпеки, яка може варіюватися від країни до країни, одночасно зберігаючи одну свою якість – дестабілізаційний потенціал, існує лише один шлях її нейтралізації. Це якнайповніше дотримання гарантій прав етноконфесійних меншин, закріплених в універсальних та регіональних міжнародно-правових актах. З одного боку, воно не зруйнує існуючий негативний потенціал цих спільнот (і це слід сприймати як неминучість), а з іншого боку така розгалужена система гарантій як на міжнародному, так і на національному (у внутрішньому законодавстві) рівні дасть змогу сконцентруватися на нейтралізації суб'єктивних (тобто тих, які можна і потрібно усувати) загроз безпеці держави в цілому, і зокрема її гуманітарному вимірі, і релігійної безпеки як невід'ємної складової останнього. І останнє. Слід усвідомлювати, що цілковита дестабілізація обстановки у сфері життєдіяльності етноконфесійних меншин на глобальному рівні можлива лише у випадку переохроплення міжконфесійних та міжрелігійних проблем у декількох регіонах одночасно; з метою уникнення цього і створено міжнародну систему гарантій прав етноконфесійних меншин.

Список літератури:

1. Брук С.И., Чебоксаров Н.И., Чеснов Я.В. Проблемы этнического развития стран зарубежной Азии // Вопросы истории. – 1969. – №1. – С. 89-107. 2. Всеобщая декларация прав человека 10 декабря 1948 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С.39-43. 3. Декларация прав национальностей Украины 1993 г. // Закон Украины: – В 11 т. – Т. 2. – К., 1992. – С.231-232. 4. Европейская рамочная конвенция о защите национальных меньшинств 1 февраля 1995 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С. 634-640. 5. Заключительный акт Советского по безопасности и сотрудничеству в Европе 1 августа 1975 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С. 641-645. 6. Закон Украины "Про національну меншину в Україні" 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529. 7. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" 1991 р // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283. 8. Заява Президента України 11 червня 1999 р. // Урядовий кур'єр. – 1999. – 12 червня. – С. 2. 9. Конвенція о защите прав человека и основных свобод 4 ноября 1950 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С. 539-570. 10. Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 1996. 11. Конституція (основи державної політики) національної безпеки України. 16 січня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 83. 12. Международный пакт о гражданских и политических правах 16 декабря 1966 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С. 53-68. 13. Парижская

хартия для новой Европы 21 ноября 1990 г. // Международные акты о правах человека. Сб. документов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – С. 664–666. 14. Устав Организации Объединенных Наций // Действующее международное право / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Крижачова: В 3 т. – Т.1. – М.: Издательство Московского независимого института международного права, 1996. – С. 7–34.

Надійшло до редакції 08.01.2002 р.

*І.О. Харченко, здобувач
каф. правосуддя
Національного ун-ту ім. Т.Г. Шевченка (м. Київ)*

До питання про сутність стадії виконання вироків, ухвал та рішень суду в кримінальному процесі України

Звернення до теми сутності стадії кримінального процесу по виконанню вироків, рішень та ухвал суду обумовлене тим, що усі роботи, які тим чи іншим чином торкалися цього питання, вирішували його, виходячи з положень закону, не зважаючи на внесені відповідні пропозиції для його вдосконалення. На думку І.Д. Перлова сутність цієї стадії полягає в тому, що в ній реалізується вирок, який вступив у законну силу шляхом його звернення до виконання, контролю суду та нагляду за безпосереднім виконанням вироку, а також законність вирішення у встановленому в кримінально-процесуальному законі порядку питань, що виникають у процесі виконання вироку [1] с. 13]. Таке трактування закону і сьогодні залишається поширеним серед теоретиків та практиків кримінального процесу [див., наприклад, 7, с. 10]. Однак, існують і дещо інші пропозиції щодо визначення сутності стадії виконання вироку, висловлені Т.Н. Добровольською та пізніше В.В. Ніколюком. Вони головним чином спрямовані на те, щоб обмежити стадію лише зверненням вироку, виконання та контролю за приведенням його у виконання. Так, Т.Н. Добровольська вважає, що “провадження по кримінальній справі продовжується лише до тих пір, поки вирок не приведений у виконання”. Вирішення ж питань, які виникають у процесі виконання деяких вироків – це окреме провадження, що виходить за межі кримінального процесу [6, с. 18]. Разом з тим, запропоновані певні положення, нажаль не дали достатнього теоретичного обґрунтування. Пізніше, підтримавши Добровольську Т.Н., та погоджуючись із її пропозицією вважати заключним моментом кримінально-процесуальної стадії виконання вироку – приведення його у виконання, В.В. Ніколюк доповнив це положення, дослідивши особливості провадження по вирішенню питань, які виникають у процесі виконання деяких видів вироків та прийшов до висновку про необхідність виділення його в самостійне, поряд із кримінальним, адміністративним, цивільним тощо [9, с. 49, 50]. Однак, на нашу думку, наведені точки зору не розкривають суті стадії, її специфічних моментів.